

יהודה השבויה

רומא והיהודים לאחר החורבן

דורון לופז

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית
פרופ' עמנואל אטקס – יו"ר, פרופ' גור אלרואי, פרופ' אלישבע באומגרטרן,
פרופ' גרשון בקון, פרופ' ירון הראל, פרופ' כנה ורמן, מר יחזקאל חובב

עריכה לשונית: ישראל רונן
מנהלת ההוצאה לאור: חיה פז כהן
עורך ראשי: יחזקאל חובב
הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
האיגוד העולמי למדעי היהדות
הקתדרה ע"ש הרבסט למדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים

מסת"ב 5-376-227-965-978
מספר קטלוגי 1108-185
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשפ"א
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות
צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: רונית גלעד
הדפסה: דפוס פרינטיב, ירושלים

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	מבוא
13	א. פתיחה
15	ב. רקע
	1. יחסי רומא והיהודים (161 לפסה"נ – 66 לסה"נ) 15; 2. המרד הגדול ופרוץ מלחמת האזרחים (66–69 לסה"נ) 21; 3. הפלוויס: הקמתה של שושלת (69–96 לסה"נ) 28
44	ג. המקורות
48	ד. מצב המחקר
51	ה. שאלת המחקר ומבנה הספר
57	פרק ראשון: שרפת המקדש
57	א. מבוא
62	ב. המשמעות הדתית של החרבת המקדש
	1. האם התקיים טקס אבוקטיו ערב החורבן? 63; 2. מדיניותם של הרומאים כלפי מקדשים לפני שנת 70 66
69	ג. מי נתן את ההוראה? בין זדון לשגגה בשרפת המקדש
	1. המקורות לשרפת המקדש 69; 2. האם הסתמך סולפיקיוס סוורוס על טקיטוס? 73
81	ד. עיון מחודש בתיאור שרפת המקדש
87	ה. סיכום
91	פרק שני: הטריומף הפלווי והיהודים
91	א. מבוא
96	ב. ההכנות לטריומף הפלווי
101	ג. מסלול הטריומף

104	ד. ייצוג אומנותי
	1. במות ניידות 106; 2. ייצוג הניצחון בנהרות ובימים 108
112	ה. הצגת השלל
121	ו. היחס לשבויים
125	ז. סיכום
130	פרק שלישי: הבנייה הפלווית והיהודים
130	א. מבוא
133	ב. שערי ניצחון
147	ג. בניית הקלוסאום
155	ד. מקדש השלום
	1. השלום בתרבות הרומית 155; 2. בניית מקדש השלום 157
161	ה. סיכום
167	פרק רביעי: מטבעות הפלווים והיהודים
167	א. מבוא
	1. השימוש במטבעות לציון ניצחונות 167; 2. דמותה של יהודה במטבעות רומיים לפני הפלווים 169; 3. מטבעות 'יודיאה קפטה' שטבעו הפלווים 172
175	ב. הצגת יהודה בדמות אישה
182	ג. השימוש במונח 'קפטה'
189	ד. הכמות החרیגה של מטבעות יודיאה קפטה
194	ה. משך הטביעה
197	ו. סיכום
199	פרק חמישי: מס היהודים
199	א. מבוא
201	ב. תרומת מחצית השקל לפני החורבן
206	ג. מס היהודים: מאפייני המס החדש
	1. מועד הטלת המס 207; 2. שמו של המס 208; 3. גובה המס והחייבים בו 210

214	ד. מטרתיו של מס היהודים
	1. שיקום היכל יופיטר קפיטולינוס 214; 2. המס כצעד של ענישה והשפלה כלפי היהודים 216
219	ה. המצב הכלכלי עם עליית הפלוויים לשלטון
221	ו. המדיניות הכלכלית של אספסינוס
227	ז. סיכום
231	פרק שישי: המדיניות הפלווית ביהודה
231	א. מבוא
233	ב. היקף החורבן במהלך דיכוי המרד
	1. צפון הארץ: הגליל והגולן 234; 2. עבר הירדן, מישור החוף ויהודה 236; 3. ירושלים 238. 4. כיבוש המבצרים: הרודיון, מכור ומצדה 239; 5. סיכום 240
241	ג. ענישה בעקבות המרד
	1. הפקעת אדמות 241; 2. מיסוי בעקבות המרד 247; 3. מעמד משפטי ודתי 250; 4. סיכום 253
254	ד. המבנה המנהלי של יהודה בעקבות המרד
259	ה. שיקום ובנייה מחדש
	1. יפו, ניאפוליס ויישובים נוספים 259; 2. ירושלים 262; 3. סיכום 266
267	ו. חכמי יבנה והשלטון הפלווי
	1. רבן יוחנן בן זכאי ואספסינוס 269; 2. רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל ביבנה 275; 3. סיכום 282
287	ז. סיכום
293	פרק שביעי: סיכום
303	רשימת הקיצורים וביבליוגרפיה
303	א. כתבי עת וסדרות
305	ב. מקורות ראשוניים
308	ג. מחקרים
335	מפתח

פתח דבר

ראשיתו של ספר זה בשלהי המאה הקודמת, בהיותי סטודנט בשנה הראשונה בחוג להיסטוריה של עם ישראל ובחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים. במהלך שנה זו נסעתי לביקור בעיר רומא ובמשך כמה ימים סיירתי בשכיות החמדה של 'העיר הנצחית' (בעודי מעמיד פנים כי אני דובר איטלקית ומשכנע בכך בעיקר את עצמי). בסיוור בפורום רומאנום עמדתי בקצה המזרחי שלו, מולי שער טיטוס, מאחוריו – הקולוסאום, ומימיני – הארמון על גבעת הפלטינוס. נעצרתי באקראי, הבטתי במבנים שמולי ומשהו בתמונה הזאת עורר את תשומת ליבי. שחזרתי בראשי את התוכן של שיעור המבוא ששמעתי בחודשים הקודמים, והשאלה הלכה והתגבשה לה: כיצד ייתכן שדווקא הקיסרים הפלוויים (אשר בנו את המבנים הללו), ששלטו ברומא תקופה קצרה למדי, הם שהותירו חותם כה עמוק על פניה של העיר עד עצם היום הזה? מתוך הביקור הזה ושאלה זו נולדה אצלי התעניינות עמוקה ארוכת שנים בעידן הזה. חוץ מהעניין בתקופה, הבנתי את החשיבות של היציאה אל ה'שטח' ושל התועלת במגע ישיר עם המקרקע ועם השרידים שעליה. על בסיס תפיסה זו אני משתדל לחנך את תלמידיי בעשרים השנים האחרונות – ההיסטוריה איננה ספוגה רק בטקסטים, אלא נמצאת סביבנו ועלינו להושיט ידנו ולגעת בה. תובנה אחרת נולדה באותו סיוור בפורום רומאנום, ומלווה אותי מאז כתלמיד וכמורה: אל לנו להניח לשאלות ולהשערות שצצות ועולות להישאר לא מפוענחות וללא מענה משביע רצון.

ספר זה נולד כאמור ממבט אקראי ועבר תהפוכות ושינויים רבים במהלך השנים. לאורך הדרך הארוכה זכיתי למורי דרך טובים שסייעו לי. שני המנחים שלי בכתבת עבודת הדוקטור שעליה מבוסס הספר, פרופ' חנה כותן וד"ר נח חכם, ליוו אותי בסבלנות לאורך השנים. אצל פרופ' כותן למדתי בכל שנותי בלימודי התואר הראשון והשני. קפדנותה, תשומת ליבה לכל פרט ופרט ותשוקתה המדבקת לתולדות רומא תרמו רבות לעיצובי כתלמיד של תולדות התקופה. ד"ר חכם מלווה אותי מאז השיעור הראשון שלי בשנה א, ולמדתי ממנו רבות בכל היבט מקצועי. ללא דרישותיו הגבוהות, יחד עם יכולתו לעודד ולתמוך, ספק אם עבודת הדוקטור הייתה מגיעה לידי גמר. למדתי רבות גם מפרופ' דניאל שוורץ, שהנחה את כתיבת עבודת הגמר שלי לתואר שני. מעבר לידע

הרב שרכשתי ממנו במהלך השנים, כמה שיחות עימו במהלך כתיבת הדוקטורט סייעו לי לגבש את רעיונותי ולבסס אותם בביטחון. שלושת המורים הללו, כל אחד בסגנונו ובדרכו, תרמו רבות לעיצוב דרכי בתחום המחקר וההוראה, ועל כך נתונה תודתי להם מעומק הלב.

אני מלא רגשות תודה והוקרה גם לגב' לאה ליפקין, מי שהעניקה לי את היסודות בלימודי ההיסטוריה בהייתי תלמיד במגמת היסטוריה בבית הספר התיכון. את צעדי הראשונים בתחום עשיתי בהנחייתה, והיא הציבה לפני דגם מקצועי שאני שואף אליו עד היום. תודות רבות גם לגב' אלה קפלן על עזרתה הרבה, בסבלנות ובמקצועיות. במהלך כתיבת הדוקטורט זכיתי לסיוע רב-חשיבות בכמה פרסים ומלגות: פרס ע"ש מנחם שטרן, פרס ע"ש אריה לובין, פרס מנדווה ומלגת רחל ינאית בן-צבי. תודתי לכל הגופים שהביעו בי אמון מתוך רוחב לב ונדיבות.

לאורך השנים שבהן עמלתי על כתיבת הדוקטורט ועיבודו לספר זה זכיתי להבנה ולתמיכה מהרב ירמי סטוויסקי, מנהל בית הספר 'הימלפרב' בירושלים שהיה לי לבית בעשרים השנים האחרונות. אני מוקיר מאוד את עזרתו הרבה (כולל סיוע בהוצאת ספר זה) כמו גם את תמיכתם ועידודם של חברים אחרים בחדר המורים.

אני מודה לתלמידי לאורך השנים, ובמיוחד לתלמידי מגמת היסטוריה בבית הספר 'הימלפרב'. בסקרנותם ובביקורתיותם הם מנעו ממני לקחת דברים כמובנים מאליהם, וגרמו לי להביט בעבר מתוך הרלוונטיות שלו להווה. בשני קורסים שלימדתי בנושאים הקשורים לספר זה במהלך השנים האחרונות בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים זכיתי לסטודנטים ביקורתיים ומעמיקים שסייעו לי בגיבוש רעיונותי ובביסוסם.

תודות רבות להוצאת מרכז זלמן שזר, שמצאתי בה אכסניה חמה ומאירת פנים בהוצאת הספר. תודות מיוחדות לחיה פז-כהן, מנהלת ההוצאה, שעשתה מעל ומעבר בדאגתה לכל היבט ופרט בנוגע לספר, וליחזקאל חובב שבכובד ראש ובתשומת לב סייע לשפר את עריכת כתב היד. תודה לישראל רונן, שבעריכתו השכיל להפוך את כתב היד לקריא ונהיר לקורא. תודה לקתדרה ע"ש הרבסט למדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים, עבור סיועה הנדיב בהוצאת הספר.

תודות אין קץ להוריי היקרים שגילו עניין בנושא וידעו לתמוך וללוות ללא הרף. תודות מיוחדות לאמי, שהשכילה לעבור על כל עמוד ועמוד, כל מילה ומילה, להעיר ולהאיר, ובכך להפוך את הגיגיי לנגישים יותר בעבור הקורא.

חמשת ילדיי – אדוה, רועי, יותם, יעלה וכנרת – נולדו וגדלו במהלך כתיבת ספר זה, ועד כמה שאני שמח בו, הרי הם ההישג הגדול שלי בשנים הללו. אין מילים לתאר את

פתח דבר

השמחה שהם מוסיפים לחיי, ומסופקני אם הייתי מצליח לעמוד במשימה ללא שמחה לאין קץ זו. תודות מלוא הלב לאשתי־אהובתי רויטל; חוששני כי במהלך כתיבת עבודת הדוקטור ועריכת הספר בחנתי את סבלנותה באופן מוגזם. רק בזכות אהבתה ותמיכתה האינסופיות הספר הגיע לידי סיום, וחלקה בו אינו מבוטל מחלקי.

ירושלים, תשפ"א

מבוא

א. פתיחה

אירועי שנת 70 לסה"נ – כישלון המרד הגדול, שרפת בית המקדש השני וחורבן ירושלים – נתפסים כמפנה דרמטי בתולדות העם היהודי. בתודעה הכללית נחשבים אירועים אלו לראשיתה של הגלות 'בת אלפיים השנים', לנקודת תפנית באופיו ובזהותו של העם, ולשבר עמוק ומוחלט בינו לבין השלטון הרומי. לא הייתה זו רק תבוסה נקודתית או כישלון צבאי, אלא גם קריסה כוללת של רבים ממרכיבי הזהות היהודיים במישור הלאומי, החברתי, הדתי והרגשי. מי שנתפסו בתודעה היהודית כאשמים במאורעות אלו ובתוצאותיהם הם אספסיינוס האב וטיטוס הבן; כל אחד 'תרם' את חלקו לדיכוי של המרד, לחורבן המקדש והעיר ולעיצוב היחס לאומה המנוצחת בדור שלאחר מכן.

דמותם של קיסרים אלו התקבעה בזיכרון הקולקטיבי כאויביו ההיסטוריים הגרועים ביותר של העם היהודי. הדבר בא לידי ביטוי ביחס העוין כלפי אספסיינוס וטיטוס בספרות חז"ל, בפיוטים לט' באב מימי הביניים וביצירה הספרותית בעת החדשה.¹ כך, לדוגמה, תיאר המשורר יהודה לייב גורדון את דמותו של טיטוס בפואמה 'בין שיני אריות' במחצית השנייה של המאה התשע עשרה:

[...טיטוס] בן-המלך, 'תענוג לבני האדם',	כי נלחם נלחם ביהודים ולקדם,
'לא לן אם לא עשה משפט וחסד', ²	אבד מוגוי וכעפר לדוש שמים
יבא בתרועה וביקר תפארת,	ועש לו שלמת ארמן מדמים.
הוא ושרידי חילו על גפי קרת	אחריו ימשך באזקים חיל השבי,
דרך שער תלפיות לו יוסד,	ולפניו ישאו על פתח עזרים

- 1 למשל: בבלי, גיטין נו ע"ב; ר' אברהם אבן עזרא, 'אש תוקד בקרבי'; נאומו של ש"י עגנון בטקס קבלת פרס נובל בשנת 1958; אורי צבי גרינברג, 'שני שירים ברומי' (תשכ"ב).
- 2 רמיזות אלו לתיאורים החיוביים של טיטוס ולאופיו הנוח והרחמן אצל סוטוניוס (חיי טיטוס א; שם, ח) יוצרות הנגדה אירונית למעשיו בפועל כלפי היהודים כפי שהם מתוארים בפואמה.

כלי הקדש חֲמַדַּת עֵיר הַעֲבִי;
 כָּלְלוּ הַזִּירָה וּבְכַל הוֹד פֶּאֶרוּ,
 כִּי שֵׁם הַכֵּין 'תַּעֲנוּג לִבְנֵי הָאֲדָם'
 תַּעֲנוּג אֲכֹרִי, שֶׁעֲשׂוּע רָצַח וְדָם:
 כָּל שְׁבוּיֵי הַחֶרֶב לְהַרְגָה הַקִּדְשׁוּ,
 לִפְנֵי חֵיתוּ-טֶרֶף יִתְנוּם וִירָטְשׁוּ [...]

מהר בת ציון קפיטליום הגבעתה,
 מהיכל אֲדָנִי לְדָבִיר יוֹבִים הַעֲלֵתָה.
 וְהִמּוֹן עִם כְּהִמּוֹן מִי טָבַר נְהַמוּ,
 אֶל הַזִּירָה הַגְּדוּלָה יַחַד זָרְמוּ,
 וּכְבֹר הָאֲצִילִים לִפְנֵיהֶם מַהֲרוּ
 בְּנֵת יְרוּשָׁלַיִם וְשַׁלַּל הָעָרִים

אך אל לו להיסטוריון להישאר בעולם של התודעה ההיסטורית המאוחרת, ואף לא בתחום של התוצאות ארוכות הטווח. אירוע מן העבר יש לשאוף לבחון מנקודת המבט של בני התקופה. תשומת הלב של המחקר המודרני יוחדה בעיקר לרקע ולגורמים לפרוץ המרד, לפרטי המערכה עצמה ולהשפעות חורבן הבית על אופיו של העם היהודי. נקודת מבט יהודו-צנטרית זו הציבה את פעולותיהם והכרעותיהם של היהודים במוקד. בספר זה אציע לבחון את הסוגיות הללו מתוך עיון במדיניותם של הקיסרים הפלווים כלפי היהודים. גם אם המונח 'מדיניות' יש בו מן האנכרוניזם, ואף שיש ויכוח מתמשך לגבי מידת מעורבות הקיסרים בפרטי מעשיהם של המפקדים והמושלים בקצות האימפריה, ברור שהחלטות מרכזיות נבעו מתוך שיקול דעת של הקיסר. לשם הבנת מצבו של העם היהודי במהלך המרד הגדול ובשנים שלאחריו אין להסתפק בראייה המתמקדת בתהליכים פנימיים בקרב, אלא יש לבחון את אופן קבלת ההחלטות, את המטרות ואת השיקולים בצד הרומאי. נקודת מבט זו, המתמקדת במדיניות הרומית כלפי היהודים בשנת 70 ובשנים שאחריה, היא חלק מהותי בהערכה מדויקת ויסודית ביותר של תולדות עם ישראל בתקופה קריטית זו. יש במהלך זה גם ללמדנו על דרך קבלת ההחלטות אצל קיסרי רומא בשליש האחרון של המאה הראשונה לסה"נ.

שנת 70 הייתה גם שנת מפנה בהיסטוריה הרומית שכן בשנה זו עלתה שושלת חדשה לשלטון – השושלת הפלווית, אחרי מאה שנות שלטונם של הקיסרים מהמשפחה היוליו-קלאודית. דיכוי המרד, חורבן הבית, והפעולות שנלוו לכך, יחד עם עלייתה של שושלת שזכתה בשלטון במידה רבה בעקבות המערכה ביהודה, הם שני גורמים השלובים זה בזה, והם מובילים להנחה שנפתח בעת היא פרק חדש בין רומא ליהודים. לפיכך יש לבחון את טיב היחסים בין הצדדים בדורות הקודמים, ומתוך כך להתמקד במידת השינוי שחל בעידן החדש. לאחר מכן יוצגו הרקע לחילופי השלטון ברומא ומאפייניה של השושלת החדשה, שהחזיקה בהגה השלטון בעשרים ושש השנים שלאחר חורבן המקדש.

בהמשך המבוא יוצגו מגוון המקורות הרלוונטיים לדיון בתקופה הפלווית – היסטוריונים רומים, יוסף בן מתתיהו, ספרות חז"ל, הספרות הנוצרית וממצאים ארכאולוגיים, פפירולוגיים ונומיסמטיים. מגוון זה מצביע על המורכבות של בניית התמונה ההיסטורית של התקופה הפלווית.

ב. רקע

1. יחסי רומא והיהודים (161 לפסה"נ – 66 לסה"נ)

באופן מפתיע, ראשיתה של מערכת היחסים בין העם היהודי לרומא הייתה חיובית למדי. באמצע המאה השנייה לפסה"נ שלח יהודה המקבי נציגים כדי לכרות ברית עם המעצמה שמעברו האחר של הים התיכון:

וישמע יהודה את שם הרומאים, כי הם גיבורי חיל וכל המצטרפים אליהם רצויים בעיניהם וכל אשר יבואו אליהם יקימו עמם ידידות. וכי הם גיבורי חיל ויספרו לו את מלחמותיהם ואת גבורותיהם [...] עם ידידיהם ועם הנשענים עליהם קיימו ברית, ושכבשו את המלכים, הקרובים והרחוקים, וכל אשר שמעו את שמם היו יראים מפניהם (מקבים א, ח, א-יב).

כך מתאר ספר מקבים א את האימפריה המתהווה במערב. הברית עם רומא חודשה שוב ושוב בימיהם של יורשי יהודה המקבי,³ ושימשה אבן יסוד, תדמיתית לפחות, בדרכם של בני המשפחה החשמונאית ממורדים במלכות לראשיה של ממלכה עצמאית. מידת החשיבות שייחסו הרומאים עצמם לברית היא שאלה מורכבת יותר.⁴

3 עד אלכסנדר ינאי – וראו להלן.

4 התיאור מאוחר בשלושים שנה לפחות למועד כריתת הברית; ספר מקבים א נכתב לכל המוקדם בשנת 134 לפסה"נ, שהיא שנת עלייתו לשלטון של יוחנן הורקנוס, האירוע האחרון המתואר בספר. עוד לגבי תאריך הספר ראו: שטרן, מקבים, עמ' 348–349; שוורץ, התפשטות החשמונאים, עמ' 16–38; רפפורט, מקבים א, עמ' 60–61. לדיון בתיאור הברית בין יהודה המקבי לרומא, בייחוד בחלקו הראשון של הספר המכונה 'שבחי הרומאים', ראו: שטרן, הברית; רפפורט, מקבים א, עמ' 220–231. לדיון במהותה של ברית זו, על הדמיון והשוני שלה לבריתות אחרות מאותה התקופה, תוך התייחסות למחקרים הקודמים בנושא, ראו: גרואן, העולם ההלניסטי, עמ' 656–660; צולשן, הסנאט, עמ' 17–37. לתיאור של תדמית רומא בעיני החשמונאים ראו: פלוסר, מלכות רומא.

זמן קצר לאחר קשירת הקשר המדיני בין האומות מופיע אזכור ראשון של קהילה יהודית ברומא עצמה. האירוע המדובר מתואר אצל ההיסטוריון הרומי ואלריוס מקסימוס. בהתייחסותו לאירועי שנת 139 לפסה"נ הוא מציין שהיהודים גורשו מרומא בגלל ניסיונם 'להפיץ בין הרומאים את קודשי פולחנם'.⁵ תיאור זה שופע בעיות כרונולוגיות ולשוניות, וקשה לברור מתוכו עובדות מדויקות.⁶ סביר להניח שכמו בכל הדורות היגרו יהודים, מסיבות כלכליות ואחרות, לעיר שהפכה במהלך המאה השנייה לפסה"נ למרכז מסחרי חשוב. קשה להכריע באיזו מידה אכן קיימו היהודים ברומא פעילות מיסיונרית שיטתית ובאיזו מידה משך אורח החיים היהודי תשומת לב בשל חריגותו.⁷

אם המפגש בין שליחי יהודה המקבי לסנאט הרומי מעורר מבט אירוני עקב אחריתה של ברית ידידות זו, כאשר נוכחו תושבי יהודה באופן ישיר בגבורתם של הרומאים, הרי ש'אקספוזיציה' זו של ראשית הקהילה היהודית ברומא, כגורם משפיע אך גם מטריד, מצביעה על מורכבות הקיום היהודי בעיר בדורות הבאים.⁸ במהלך העשורים הראשונים של המאה הראשונה לפסה"נ דומה כי חלה התרחקות מסוימת בין רומא ליהודה ואלכסנדר ינאי נמנע מלחדש את הברית ההיסטורית בין הצדדים.⁹ עובדה זו עתידה הייתה להיות בעלת משמעות דרמטית לאור המפגש הבא בין האומות, שלא נערך סמוך לשולחן הדיונים אלא בשדה הקרב: מסעות הכיבוש רחבי-ההיקף של המצביא הרומי פומפיוס הובילו אותו לכיבושה של ממלכת החשמונאים בשנת 63 לפסה"נ.¹⁰ כיבוש פומפיוס הביא לשינוי בעל משמעות בגבולותיה של הארץ

- 5 ואלריוס מקסימוס, מעשים ומימרות. המובאות מדבריו שרדו רק בשני תקצירים מראשית ימי הביניים, האחד אצל יוליוס פאריס והאחר אצל ינואריוס נפוטיאנוס; ראו בהערה הבאה.
- 6 לדיון מעמיק בטקסט ראו: שטרן, גירושי היהודים, עמ' 9-16.
- 7 היו מי שניסו לקשר את המשלחת של שמעון החשמונאי לרומא לאירוע הנ"ל. ראו: שירר, ההיסטוריה, א, עמ' 197; לאון, יהודי רומא, עמ' 3-4; סמולוד, היהודים, עמ' 129-130.
- 8 בעוד שני מקרים לפחות גורשו יהודים מהעיר בגלל פעילות דתית. גם מבלי שהשלטונות יגיעו לכדי פעולה חד-משמעית כפי שהיה במקרים אלו, הרי שפעילותם של היהודים בעיר עוררה תרעומת רבה — טקיטוס, דברי הימים ה, 5.
- 9 ראו: רפפורט, מקבים א, במיוחד עמ' 393-397.
- 10 אומנם יוסף בן מתתיהו מטיל את מלוא כובד האחריות על צמד האחים החשמונאים, יוחנן הורקנוס השני ויהודה אריסטובולוס השני (קדמוניות היהודים יד, 77-78), אך לא מן הנמנע שמדובר היה בכרוניקה ידועה מראש שנבעה משורה של שיקולים פוליטיים, כלכליים וצבאיים: שירר, ההיסטוריה, א, עמ' 233-242. לסקירה מקיפה ומעודכנת של תקופה זו ראו: שרון, קץ המדינה החשמונאית.

ובמעמדו של השלטון היהודי בה.¹¹ מעבר לכך, הכיבוש העקוב מדם של הממלכה החשמונאית על ידי הלגיונות הרומיים הביא לקרע בל-יאוחה בין שתי האומות.¹² כיבוש פומפיוס הביא גם ללקיחתם בשבי של רבבות שבויים והם נפוצו ברחבי האימפריה; מציאות זו שינתה את היקפה ואופייה של התפוצה היהודית, ובעיקר של הקהילה היהודית בעיר רומא.¹³

במהלך שנות החמישים של המאה הראשונה לפסה"נ אירעו ביהודה מרידות אחדות נגד רומא בהנהגת אריסטובולוס ובניו.¹⁴ מרידות אלו גרמו להתדרדרות נוספת ביחסים בין רומא לתושבי יהודה ולעוד גזרות מדיניות ומנהלתיות.¹⁵ מלחמות האזרחים שטלטלו את האימפריה כולה בשנות החמישים והארבעים לפסה"נ הטביעו את חותמן על היהודים, ביהודה וברחבי האימפריה. רמזים ואמירות מפורשות מצביעים על כך שהיהודים ברומא עצמה ובמקומות אחרים היו מעורבים במחנות הפוליטיים היריבים.¹⁶ לעיתים אף מילאו היהודים תפקיד פעיל ומשפיע בהתרחשויות, כפי שהיה בסיועם הדרמטי ליוליוס קיסר בהסתבכותו באלכסנדריה.¹⁷

תמיכת היהודים ביוליוס קיסר, ברומא ומחוצה לה, תרמה ככל הנראה למדיניותו הפרו-יהודית, ודומה כי לראשונה אנו פוגשים מנהיג רומאי בעל מדיניות מוגדרת כלפי האומה היהודית.¹⁸ תקנות ואיגרות מצידו של קיסר הקנו ליהודים זכויות והקלות שונות.¹⁹ בד בבד החלו אנטיפטרוס, גר אדומי, וצאצאיו, לבסס את מעמדם הואיל

- 11 קדמוניות היהודים יד, 74–76.
- 12 על העוינות לפומפיוס כמעט מאתיים שנים לאחר מכן מעידה החרבת קברו בידי היהודים במרד התפוצות – אפיאנוס, מלחמות האזרחים ב, 90.
- 13 פילון רומז לכך במשלחת אל גאיוס, 155. ראו גם: לאון, יהודי רומא, עמ' 2–5.
- 14 מלחמת היהודים א, 166–170, 175–178, 187–192. ראו מקבילות לאורך ספר יד בקדמוניות היהודים.
- 15 לדוגמה: מלחמת היהודים א, 167–170.
- 16 לדוגמה: קיקרו, בעד פלאקוס סו–סט. ראו: ראדן, היהודים, עמ' 223–244; קאנפורה, דיקטטור, עמ' 209–215.
- 17 אנטיפטרוס, שעמד בראש צבא המבוסס על חיילים מארץ ישראל ומקרב יהודי מצרים, הכריע את הכף לטובת קיסר; קדמוניות היהודים יד, 127–137.
- 18 קאנפורה, דיקטטור, עמ' 215. ייתכן שיחסו האוהד של יוליוס קיסר ליהודים נבע גם מכך שכליל הוא גדל ברובע העוני סאבורה, ויש יסוד להניח שחלק משכניו היו יהודים. הנחה זו מתבססת על האמירות הרבות בספרות הרומית לגבי עונגים של יהודי העיר, והעובדה שבשכונה נתגלו שרידים של בית כנסת; ואכמ"ל.
- 19 קדמוניות היהודים יד, 190–216 ועוד. קיימת מחלוקת לגבי מידת החידוש בתקנות אלו, אך ודאי שיש כאן עדות ליחסו של קיסר עצמו. ראו דיון מעמיק באיגרות אלו אצל פוצ'י,

והשכילו להבין לאשורה את המציאות הפוליטית החדשה. הם שיתפו פעולה עם מנהיגי השונים של רומא, ובכך בנו בהדרגה את מעמדם כאלטרנטיבה שלטונית לחשמונאים. הברית בין המשפחה האדומית לבין ההנהגה הרומית הגיעה לשיאה בימי הורדוס, בנו של אנטיפטרוס. בשנת 40 לפסה"נ זכה הורדוס לקבל כתר מלכות מטעם הרומאים. הוא שלט ביהודה כמלך חסות במשך שלושים ושלוש שנים, בעידן שבו עברה רומא מהפך פוליטי רב-משמעות מרפובליקה גוועת לפרינקיפט ציב ומשגשג. היחסים החבריים יוצאי הדופן בין מלך יהודה לבין אוגוסטוס היו חשובים להגדרת מעמדם של היהודים בארץ ישראל ומחוצה לה בתקופה רבת תהפוכות זו.²⁰

בראשית המאה הראשונה לסה"נ חלו כמה שינויים ביחסה של רומא ליהודים וליהודה. מותו של הורדוס וכישלון בניו לאחוז במושכות השלטון בעילות גרמו לרומא לוותר על הניסיון לשלוט ביהודה באופן עקיף.²¹ מקובל לטעון שיהודה הפכה לפרובינקיה חריגה מבחינת גודלה ומבחינה מנהלית, בניהולו של פרוקורטור ממעמד הפרשים.²² באיזו מידה אכן הפכה יהודה בשלב זה לפרובינקיה, מה הייתה מידת הקשר שלה לפרובינקיה סוריה, ובאיזו מידה מדובר היה בפתרון יוצא דופן ביחס לניהול פרובינקיות אחרות – שאלות אלה, שהמענה עליהן ניתן פעמים רבות בביטחון רב מדי, עדיין לא בוארו כל-צורכן.²³ ברומא גופא הלך אוגוסטוס לעולמו לאחר כחמישים שנות שלטון. העובדה שהוא הוריש את השלטון לבנו החורג טיבריוס הבהירה באופן סופי את טיבו של הפרינקיפט כשלטון יחיד.²⁴ במהלך העשורים הבאים, התקופה היוליו-קלאודית, היה ברור שגורלם של היהודים נתון במידה רבה לא בידי מערכת פוליטית מורכבת כפי שהיה הדבר בימי הרפובליקה, אלא בידי של מקבל-החלטות יחיד. עם זאת, קיים ויכוח עד כמה התנהלה האימפריה על פי ראות עיניו של הקיסר היושב ברומא, ועד כמה התרכזו עיקר הכוח בפועל בידי המושלים בכל אתר ואתר ובידי הפקידות הקיסרית.²⁵

זכויות. האהדה שעורר קיסר בקרב יהודי רומא באה לידי ביטוי באבל שהשתרר בקרבם לאחר הרצחו – ראו: סווטוניוס, חיי יוליוס קיסר פד.

20 להסברים ולדיון בהיבטים שונים של הקשר הייחודי בין שני המנהיגים ראו את המאמרים אצל ג'ייקובסון וקוקיניוס, הורדוס ואוגוסטוס.

21 קדמוניות היהודים יז, 188–192; יז, 355–יח, 1; מלחמת היהודים ב, 117.

22 CAH, X, p. 346

23 לדיון בהיבטים שונים של הסוגיה, תוך הסקת מסקנות שונות מאוד לגבי השאלה האומנם הפכה יהודה בשלב זה לפרובינקיה או שמא הייתה חלק מהפרובינקיה סוריה, ראו: CAH, X, p. 750; כותן, כמה היבטים, עמ' 77; סוגיה זו תידון בפירוט להלן, בפרק ו.

24 כפי שמדגיש טקיטוס, ספרי השנים א, 2–7.

25 מילר, הקיסר, השכיל לנתח סוגיה מרכזית זו באופן שנחשב עד היום פורץ דרך.